

ГЕНЕЗА ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

У статті розглянута проблематика законодавчого визначення прав та свобод громадян. Звернуто увагу на історію розвитку правових категорій „людина”, „особа”, „особистість”. Показано, що становлення та правове забезпечення прав громадян в різних країнах, у різні часи залежало від рівня розвитку держави взагалі та права в особливості. Також звернуто увагу на необхідність врахування цих об’єктивних обставин на території України в процесі законодавчого регулювання прав громадян.

Ключові слова: права та свободи, людина, особа, особистість, громадянин, правосуб’єктність.

Історія розвитку держави і права показує нам, що на різних її ступенях існувала своя юридична концепція людини як суб’єкта права та уявлення про її права і свободи. Межі визнання прав і свобод людини визначалися соціально – економічним розвитком країни, рівнем розвитку культури населення, гуманізації суспільства. Права особи – це визнання її правоздатності. По об’єму правоздатності можна прийти до висновку про те, кого із людей, і в якій мірі дана система права на території держави визнає як людину, що має права.

З точки зору римського права не всі люди визначаються як правомірні суб’єкти. Ульпіан (Д.1.1.4) писав: «І хоча ми носимо єдину назву „люди”, але у відповідності з правом народів, виникло три категорії: вільні, і в протилежність їм раби, і третя категорія – відпущені на волю, тобто ті, що перестали бути рабами”.

За римським правом раб юридично не визнавався людиною, він за своїм правовим положенням був „говорючим інструментом, зброєю” поряд з іншими засобами виробництва.

У феодальному суспільстві право відповідно до соціального поділу населення стало також поділятися за даним критерієм. Права людей на цьому ступені історичного розвитку залишаються різними за об’ємом і змістом – правами – привілеями членів різних верств населення. Особа визнавалася суб’єктом таких прав – привілеїв не як людина взагалі, а як обрана, виділена певним чином для певного кола людини.

На різних етапах історії і аж до сучасної концепції прав людини і громадянина, ми спостерігаємо або „привілейовану”, або „обмежену” людину.

Історія прав людини – це історія „прогресуючого розширення правового визна-

ня в якості людини тих або інших людей для того або іншого кола відносин. Практичним відображенням даного принципу було закріплення прав і свобод за ознаками належності до тієї чи іншої суспільної групи. Це підтверджується такими, нормативними актами, як: „ Велика Хартія Вольностей (1215р), Петиція про право (1623р), Декларація права (1688р), Білль про права (1689р). Декларація незалежності США (4.06.1776.), Декларація прав людини і громадянина (1789р), Загальна декларація прав людини (1948р) та іншими нормативними актами про права людини. У процесі еволюції поглядів про правову рівність людей і правах окремої особи, велику роль відіграє уявлення про природні права людини, що повинні визнаватися і гарантуватися владою і законодавством. Велике історичне значення для розвитку ідей свободи і рівності мала французька „Декларація права людини і громадянина” 1789р. У ній було визначено, що метою кожної держави є забезпечення природних прав людини. До них віднесені: право власності, безпека і справедливість, право вільно виражати думки та інші. Проведення в Декларації різниці між правами людини і правами громадянина означають різницю між приватною особою і політичною особою, членом держави. Права та свободи людини і громадянина, проголошені в французькій Декларації 1789р. набули світового значення і стали критерієм оновлення і гуманізації державних устоїв.

Опираючись на ідеї про права та свободи були прийняті: Загальна декларація прав людини 1948р., Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950р), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966р), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966р), Факультета-

тивний протокол до міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966р), Заключний акт Гельсінської наради (1975р), Підсумковий документ Венської зустрічі представників держав – учасників наради по безпеці і співробітництву в Європі (1989р.) та деякі інші. Визнання та захист прав і свобод людини стали важливим фактором розвитку людей у напрямку до суспільства правових держав, критерієм гуманізації зовнішньої політики, показником початку побудови правової держави.

Незважаючи на те, що від будь – яких декларацій про права людини і громадянина до їх реалізації велика відстань. вони стимулюють створення гуманістичної системи права. І на наш погляд, провідну роль тут відіграє Загальна Декларація прав людини (1948р).

Правове призначення цього міжнародного правового акту багатозначне. По – перше, визнаючи людину найвищою соціальною цінністю, поважаючи її права, народи різних країн, завдяки Декларації мають сприяти соціальному прогресу, поліпшення умов життя і розширенню соціальних свобод. По-друге найменші порушення прав, свобод і законних інтересів можуть призвести до порушень усієї системи прав і свобод, а отже, має бути відповідний механізм захисту основних видів прав людини. По-третє, поряд із міжнародними правовими способами захисту, мають діяти національні способи забезпечення прав людини і громадянина (Конституція, закони, система судів).

У Конституції України інституту права і свобод людини, і громадянина відводиться центральне місце. Для українського законодавства він є новим. Дана обставина обумовлює необхідність пошуку нових підходів до розуміння права, держави та суспільства.

На території СРСР людина розглядалась як ланка – елемент суспільної системи. В цілому, в загальному значенні це і повинно так бути. Але крім цього, закони часто визнавалися тільки як об'єктивна реальність, якій повинна підкорятися людина. За цих умов вона ставала на шлях пристосування, втрачаючи свою індивідуальність. До особи пред'являлись вимоги саме як до громадянина, знижуючи соціальний зміст прав та свобод.

Якщо права людини обмежити лише громадянськими правами та свободами, будемо мати державу громадського суспільства тому, що права людини не співпадають з правами громадянина. Діюча система права повинна проводити різницю між такими поняттями як „людина” і „громадянин” в їх правовому контексті.

Спираючись на конкретні, окремі галузі права держави, необхідно шукати відповідь на зазначену проблему. Соціальне не повинно поглинати особисте, адже існування суспільства базується, у першу чергу, на індивідуальному, особистому.

У Конституції України, що входила до складу СРСР, була встановлена широка система прав та свобод громадян. Але, в основному, вони відображали державотворчу діяльність, тобто знову ж таки говорилося про громадянське. Особистість переносилась у сферу морального, духовного, тобто в досить вузьке її розуміння. Юридична наука державу розглядає як організацію політичної влади, що виражає волю, інтереси, єдність усіх класів, прошарків, націй і народностей розвинутого соціалістичного суспільства.

На думку В. Селіванова та Т. Щедрова, радянський тоталітаризм формував адекватну своїм потребам соціальну структуру, де головну роль відігравав знеособлений трудовий колектив. Людини втрачала будь-яку економічну самостійність і права, ставала беззаконною під владним впливом ідеократії і впадала під її соціальний контроль. Система радянської державної влади була побудована на певному спотворенні основних функцій держави.

Очевидно, що держава як соціальний інститут повинна бути невід'ємною від суспільства, вбирати всі демократичні принципи життя останнього. На законодавчому рівні не слід маніпулювати такими поняттями як „національний”, „суспільний”, „соціальний”, „публічний”, „народний”.

Їх необхідно чітко розмежувати і цей захід, на наш погляд наблизить юриспруденцію до суті справи.

У Конституції України (ст.1) встановлено, що Україна є демократичною державою. Але і в Основному Законі можна спостерігати змішування понять. У громадянському суспільстві основною функцією держави є піклування про громадянина, що стає правовою проблемою, тоді як у демократичному суспільстві об'єктом державної діяльності стає людина. А це означає, що правові принципи держави не можуть ґрунтуватися на антидемократичних принципах панування однієї частини населення над іншою.

Держава як політична організація не повинна знаходитись над суспільством. Вона має бути структурою суспільства і кожний її представник – це член суспільства, який несе відповідальність за виконання делегованої йому державно-правової функції.

У Конституції України закладена правова основа про теоретичне визначення такого соціалі-

льного інституту як держава. У ст.5 Основного Закону зазначено, що єдиним носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ – носій влади, який не просто делегує свою владу народним депутатам, а й обмежує їх владні повноваження, та усуває своїх представників від влади. З іншого боку, згідно зі ст.5 Конституції України народ України здійснює владу безпосередньо через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Вирішення питання про створення механізму реалізації народом влади безпосередньо в конституційних законах змушує займатись розмежуванням проблем людини і громадянина.

Система права України свідчить про те, що проблеми людини і громадянина держава вирішує так, як дозволяє форма державного устрою. За правовим змістом права і свободи людини ширші, ніж права і свободи громадянина. Звідси, демократизація суспільства – це той напрямок, на якому сфера громадського має доповнюватись сферою загальнолюдського, а потім і особистого, що в цілому складає сферу людини.

Сьогодні в процесі державотворення в Україні в Основному Законі (ст.3) визначається лише соціальна роль людини, що й визначає в цілому її громадську роль у суспільстві, а отже, права і свободи громадянина. Очевидно, розв'язання проблем щодо забезпечення прав і свобод громадян має бути пов'язаним із змінами в державно-правовій системі.

Учені-юристи України, намагаючись відійти від установки колишнього правового мислення, пропагують нове визначення права, відштовхуючись від принципу поділу системи права на публічне і приватне. Поряд з цим вони працюють над проблемою визначення структури і методів права. Так, Л. Петрова говорить про те, чому слід віддавати пріоритет – нормативному чи природному. Вона розглядає норми права через призму моральних норм, які визначають характер будь-якої владної діяльності. На думку Л. Петрової, у такій правовій системі людина керується законом як своїм витвором, тобто стає самостійним і вільним творцем права. Саме це має бути основоположним у позитивному праві.

Крім аналізу змісту та ролі права, вчені – юристи направляють зусилля на його визначення. Наприклад, В. Селиванов зазначає, що воля законодавця сама по собі ще не є правом. На його думку, дія закону поширюється від верху до низу, тоді як вплив права відбувається від низу до верху, і від верху до низу. Тобто закон виникає із права.

В юридично – правовій науці право розглядається як „засіб впорядкування суспільних від-

носин” або як форма суспільної правосвідомості, яка відображає суспільні відносини. Головною його ознакою стає міра свободи. Вона формується безпосередньо членами суспільства. Таке право обмежує владу і не залежить від неї. Серед чиновників органів державної влади з'являються функції самоврядності, саморегулятивності. Вони стають сферою природного права, а також, і невід'ємним правом людини, що, в свою чергу, стає ознакою держави, де особистість починає визначати суспільне.

З урахуванням цього, відповідно до вимог Розділу II Конституції України „Права, свободи та обов'язки людини і громадянина” мають бути змінені функції судів, як гілки державної влади, що покликана захищати особу в Україні. Такий підхід, на наш погляд, повинен знайти відображення в судово – правовій реформі і, в першу чергу, через реалізацію на практиці ідей адміністративної юстиції.

У ст.124 Конституції України встановлено, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі, тобто, їм підвідомчі всі спори, пов'язані з захистом прав і свобод громадян. Відповідно до ст.55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а на підставі ст.124 Конституції – акти органів державної виконавчої влади. Таким чином, суд вирішує не тільки спори про право, а також реалізує принцип справедливості в процесі застосування матеріальних і процесуальних норм права.

Судово-правова реформа в Україні має охопити реформування прокуратури та адвокатури. З функції прокуратури виключені загальний нагляд та попереднє слідство. Новою для неї є представництво інтересів громадян та держави в суді. Саме судово-правова реформа в її широкому розумінні висуває нові вимоги до людини і громадянина, а, в кінцевому рахунку – до правознавців Тому, Україна в своєму державотворенні, враховуючи світовий досвід, повинна реалізувати визнані пріоритетні права і свободи людини і громадянина.

Література

1. *Нерсеянс В.С.* Философия права. – М. – С. 108.
2. *Демографический*, научный энциклопедический словарь. – М.,1985. – С. 520; *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. – М.,1987. – С. 123; *Ануфриев Е.А.* Социальный статус и активность личности. – М.,1984; *Дубинин Н.П., Карпец М.Н., Кудрявцев В.Н.* Генетика, поведе-

ние ответственность. – М., 1989; *Витрук Н.В.* Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. – М., 1979; *Кучинський В.А.* Личность, свобода, право. – М., 1978; *Бережнов А.Г.* Права личности. Некоторые вопросы теории. – М., 1991. – С. 67.

3. *Денисов А.М.* Теория государства и права. – М., 1980. – С. 142.

4. *Селиванов В., Щедров Г.* Громадянське суспільство та деякі погляди на нього у західній політології// *Право України.* – 1995. № 11. – С.22.

5. *Погорілко В., Малишко М.* Правова система права – система законодавства суверенної України // *Право України.* – 1993. – № 9 – 10. –

С. 11 – 12; *Азімов Ч.* Про приватне і публічне право// *Право України.* – 1995. – № 8. – С.32 – 34.

6. *Петрова Л.* Думки щодо підручника професора С.С.Алексєєва// *Право України.* – 1995. – № 2. – С. 39.

7. *Селиванов В.* Методологічні проблеми запровадження конституційних принципів „верховенства права” і „верховенства закону”// *Право України.* – 1997. – № 6. – С. 13.

8. *Теорія держави і права*// Під ред. В.В.Копейчикова. 2007 – С. 93.

9. *Котюк В.О.* Теорія права. – К., 1996. – С.24.

И.Л. Бородин

Генезис прав и свобод человека и гражданина.

В статье рассмотрена проблематика законодательного определения прав и свобод граждан. Обращено внимание на историю развития правовых категорий «человек», «индивид», «личность». Говорится о том, что становление и правовое обеспечение прав граждан в различных государствах в разное время зависело от уровня развития государства в целом и права в особенности. Также обращается внимание на необходимость учета этих объективных обстоятельств на территории Украины в процессе законодательного регулирования прав граждан.

I.L. Borodin

Genesis of human rights and freedoms of citizens.

In this article is examine the problems of legal definition of rights and freedoms. Paid attention to the historical development of such categories as: "man", "person", "personality". Shown that the formation and legal providing of citizens' rights in different countries at different times depended on the level of state development in general and the right particular. Also referred to the need to take into account the objective circumstances in Ukraine in the process of legal regulation of civil rights.